

EL TIRANT LO BLANC I LA SEVA TRADUCCIÓ CASTELLANA DEL SEGLE XVI

Glòria Sabaté
Universitat de Barcelona

Quan Diego de Gumiel va publicar l'any 1511 la traducció castellana del *Tirant lo Blanc*, volia, potser, seduir un nou públic que “començava a consumir amb fruïció aquest tipus d'obres”¹. Es tracta d'una traducció que presenta alguns canvis evidents, ja indicats per Martí de Riquer²:

- No hi figura el nom del traductor o dels traductors³.
- No apareix l'autoria de Joanot Martorell. La traducció, per tant, es presentà al públic castellà com una novel·la original i anònima.
- S'ha eliminat la dedicatòria dirigida a l'infant Ferran de Portugal, i l'obra ha quedat dividida en cinc llibres, el tercer dels quals ens ve introduït per un pròleg que no hi és a l'original, es tracta d'un fragment de *El Banquet* de Plató.
- L'anònim traductor ha realitzat algunes supressions i ha afegit elements nous.

* Mentre aquesta comunicació estava en premsa, ha aparegut l'interessant treball del professor Vicent Martines sobre el *Tirant* i les seves traduccions castellana, italiana i francesa. Estructura de: *El Tirant políglota. Estudi sobre el Tirant lo Blanch a partir de les seves traduccions espanyola, italiana i francesa des segles XVI-XVIII*, Curial Ediciones Catalanes. Publicaciones de l'abadia de Montserrat, 1997.

¹ Rafael Mérida (1993): “¿Las desgracias de un editor?. Diego de Gumiel, *Tirant lo Blanc* y *Tirante el Blanco*”. *Actas do IV Congresso da Associação Hispânica de Literatura Medieval*, IV, Lisboa, Edições Cosmos, pp. 257-262.

² Martí de Riquer (1974): *Tirante el Blanco*, Madrid, Espasa-Calpe. “Clásicos Castellanos”, cinc volums, i edició de l'any 1990, Barcelona, Editorial Planeta.

³ Curt Wittlin ha demostrat que és obra d'un únic traductor (1987): “grupos de sinónimos y fórmulas multinominales en la antigua traducción castellana del *Tirant lo Blanc*”, *Studia in honorem prof. Martí de Riquer*, Barcelona, Quaderns Crema, II, pp. 467 - 473.

El mateix Martí de Riquer va examinar els fragments que canviaven i postul·là que es van produir per oblit, desig d'abreujar o provocats per errors lèxics, car malgrat que el traductor coneixia bé el català, no era la seva llengua nadiua. Però si analitzem les variacions sota una altra perspectiva, qüestionant-nos totes les manipulacions realitzades en el *Tirant*, i principalment perquè la traducció es presentà com una obra anònima i original, podríem trobar alguna intenció per part del traductor que va més enllà del simple error o de la voluntat d'abreujar. Així, López Estrada⁴ creu que *cuan-do* (Diego de Gumiel)

publica lleva a cabo un enmascaramiento del que para mí es consciente y responsable : suprime la dedicatoria de Martorell al infante don Fernando de Portugal, y, por tanto [...] la ocasión de mencionar al autor, y cambia, como era de esperar, el colofón en el que se citaba a Galba. El libro queda así huérfano de autor, y la obra aparecía ante los compradores del libro como escrita en castellano [...] En el prólogo del libro III se cita a la reina Isabel y a la guerra de Granada, puestas en contraste con Tirante, otro motivo para considerar esta versión como obra castellana. Y finalmente hemos de contar con el título de esta versión : « los cinso libros del esforçado e invencible cauallero Tirante el Blanco de Roca Salada, cauallero de la garrotera, el qual por su alta caualleria alcanso a ser principe y Cesar del imperio de Grecia .

Aquest canvi afecta també als aspectes formals del llibre. L'edició castellana compleix amb totes les característiques que José Mª Díez Borque⁵ assenyala com a pròpies dels llibres de cavalleries castellans, molt lligades a l'esperit tradicional medieval : la utilització de la lletra gòtica, la conservació de les caplletres i les orles decorades, la preferència pel format foli i l'ús de les il·lustracions, la més utilitzada de les quals és la que trobem al *Tirante* : “*el caballero ricamente vestido, a caballo que, a su vez, se muestra ricamente enjaezado*”⁶.

Tots aquests elements, per tant, converteixen el llibre en un objecte de luxe adreçat a un públic molt limitat, l'aristocràcia. Però és justament el públic que, segons Maxime Chevalier⁷, més aprecia els llibres de cavalleries . Una literatura d'entreteniment que els presenta “*un mundo puro e irreal que no admitía el mercader, en el cual el dinero no tenía ninguna importancia, en el cual, la ciudad, sitito de las actividades económicas de la burguesía, no aparecía nunca...*”.

⁴ Francisco López Estrada (1993) : “El *Tirante* castellano de 1511 y los libros de viajes”, *Actes Symposion Tirant lo Blanc*, Barcelona, Quaderns Crema, Assaig, pp. 441 - 470.

⁵ Rafael Mª Díez Borque (1981) : “Aspectos de la recepción y difusión de la novela de caballerías castellana en el siglo XVI”, *Spicilegio Moderno*, 15 -16, pp. 39 - 64.

⁶ Rafael Mª Díez Borque (1981 p. 57). Sobre aquest aspecte tenir present també a Rafael Mérida (1993, p. 258 i nota 10).

⁷ Maxime Chevalier (1976) : *Lectura y lectores en la España del siglo XVI y XVII*. Madrid, Ediciones Turner, pp. 65 - 103.

Realment el *Tirant* respon a aquesta ideologia ?. Ja Dámaso Alonso⁸ la va considerar una “novel·la moderna” on es combinava la representació de l’esperit burgès amb “les formes de la fe cavalleresca” i Martí de Riquer⁹ amb la seva clara distinció entre “novel·la cavalleresca”¹⁰ i “llibres de cavalleries” va establir uns límits ben clars : el llibre de cavalleries es caracteritza per ser un conjunt de narracions fabuloses, situades en terres exòtiques que relaten aventures que se suposen fetes en segles molt llunyans per uns cavallers de força física prodigiosa i en les quals abunda l’element meravellós i inversemblant. En canvi, Joanot Martorell amb la seva obra s’apropa a un tipus de relat d’aventures reals de personatges històrics contemporanis (Pero Niño) o de personatges imaginaris situats en un ambient immediat. El públic castellà va vincular la novel·la, pel que tenia de contacte amb la realitat, als llibres de viatges, i per això no ens ha d’estranyar la seva poca difusió a Castella. En efecte, hem de tenir present que el descobriment d’Amèrica va coincidir amb el *boom* dels llibres de cavalleries castellans i que els conqueridors es creien els continuadors de l’Amadís i dels cavallers artúrics, influïts sens dubte per les aventures dels heois de ficció que llegien a bord. Entre aquestes lectures no hi figura la traducció del *Tirant*¹¹.

D’altra banda, l’obra arribà a Castella sense algunes de les característiques que van seduir el públic valencià, públic que sens dubte va entendre millor la novel·la, la seva ironia, la utilització que Martorell va fer d’obres d’altres autors que els lectors valencians coneixien i que eren desconegudes pels castellans com poden ser *La Faula* de Guillem de Torroella, *Lo Somni* de Bernat Metge, *Història de Leànder i Hero* de Joan Rois de Corella, entre d’altres. L’original català es presentà, segons l’ajustada definició de Lola Badia¹² “com un compendi de tots els sabers”. Els seus aspectes discursius (parlaments, debats, sermons, diàlegs, etc.), que aturen l’acció, són els elements que “provocaven les delícies” d’aquests lectors del XV, així com aquelles informacions i anècdotes tretes de fonts molt diverses¹³.

⁸ Dámaso Alonso (1951) : “*Tirant lo Blanc*, novela moderna” *Revista valenciana de Filologia*, I, pp. 179 - 182, Reproduït a *Obras completas de Dámaso Alonso*, Madrid, 1985, VIII, pp. 499 - 536.

⁹ Martí de Riquer (1990) : *Aproximació al Tirant lo Blanc*. Barcelona, Quaderns Crema. Assaig.

¹⁰ Sobre la “narrativa cavalleresca” tenir present a Anton M. Espalader, Anton M. (1984) : *Una reina per a Curial*. Quaderns Crema. Assaig, pp. 149 - 162.

¹¹ Leonard Irving. A. (1953) : *Los libros del conquistador*, Mèxic, F.C.E.

¹² Lola Badia (Gener de 1991) : “El Tirant, la tradició i la moral”. *Serra d’Or*, pp. 56 - 59. Article actualitzat a Lola Badia (1993) : *Tradicció i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d’Ausiàs March*. Biblioteca Sanchis Guarner. Institut Universitari de Filologia Valenciana. PAM, València /Barcelona, pp. 129 - 138.

¹³ Sobre l’estudi de les fonts del *Tirant* tenir present: A. Farinelli (1929). “Note sulla fortuna del Boccaccio nella Ispagna nell’Età Media” *Italia e Spagna*, I, Torino; L. Nicolau d’Olwer (1905) : “Sobre les fonts catalanes del *Tirant lo Blanc*”. *Revista de Bibliografia Catalana*, V; Lola Badia (1989) : “De la *Faula* al *Tirant*, passant, sobretot, pel *Llibre de Fortuna e Prudència*”, *Quaderns Crema. Deu anys. Miscel·lània*. Quaderns Crema, pp. 17 - 57. Article actualitzat a Lola Badia (1993, pp. 93 - 128); Anton M. Espalader (1992) : “Una presentació del *Tirant lo Blanc*”. *Revista de Filologia Romànica*, 9, pp. 161 - 166; Júlia Butinya (1990) : “Una nova font del *Tirant lo Blanc*”. *Revista de Filologia Romànica*, 7, pp. 191 - 196; Pedro M. Catedra (1993) : “Los Doze trabajos de Hércules en el Tirant”, *Actes del Symposium Tirant lo Blanc*, pp. 171-205; A. G. Hauf : “Artur a Constantinoble. Entorn a un curiós episodi del Tirant lo Blanc”, *L’Aiguadolç, Revista de literatura*, 12-13, pp. 13-31.

Es tracta, per tant, d'una cultura que era aliena al públic castellà, i les variacions que presenta la traducció respecte de l'original català la van convertir en una obra diferent i de poca transcendència. Si a continuació analitzem els canvis apuntats anteriorment, comprovarem com aquestes operacions són producte d'una intenció ben clara i definida, la de convertir el *Tirante el Blanco* en un dels llibres de cavalleries que tant d'èxit van tenir a Castella durant el segle XVI.

Així, el que inicialment calia fer era transformar la novel·la en anònima i original, tal com ha apuntat López Estrada, desvinculant-la de qualsevol informació que la lligués a una realitat concreta. D'aquesta manera es va suprimir la dedicatòria adreçada a l'infant don Ferran de Portugal i el colofó original que deia

Aquí feneix lo llibre del velerós e estrenu cavaller Tirant lo Blanc, príncep e Cèsar de l'imperi grec de contestinoble, lo qual fon traduït d'anglès en llengua portuguesa e après en vulgar llengua valenciana, per lo magnífic e virtuós cavaller Mossèn Joanot Martorell. Lo qual per mort sua, no en pogué acabar de traduir, sinó les tres parts. La quarta part, que és fi del llibre, és estada traduïda, a pregàries de la noble senyora Dona Isabel de Lloris, per lo magnífic cavaller Mossèn Joan de galba ; e si defalt hi serà trobat, vol sia atribuït a la sua ignorància ; al qual donar, en premi, de sos treballs, la glòria de paradís. E protesta que si en lo dit llibre haurà posades algunes coses que no sien catòliques, que no les vol haver dites, ans les remet a correcció de la santa catòlica Església. Fon acabada d'empremtar la present obra en la ciutat de València, a 20 del mes de noembre de l'any de la nativitat de nostre Senyor Déu Jesucrist 1490.¹⁴

Es va substituir pel següent :

“a loor y gloria de nuestro Señor Dios y de la Bendita Virgen María, su Madre y Señora nuestra, fue impresso el presente libro del famoso e invencible cavallero Tirante el Blanco, en la muy noble villa de Valladolid, por Diego de Gumiel. Acabóse a veintiocho de Mayo del año 1511 .

Amb aquesta operació va desaparèixer tota referència a qualsevol personatge històric relacionat amb la novel·la : l'autor, Joanot Martorell¹⁵, una possible “mecenes”, Isabel de Lloris, nom que trobem documentat l'any 1481, i un hipotètic continuador de

¹⁴ Segueixo l'edició de Martí de Riquer (1991): *Tirant lo Blanc*, Clàssics catalans Ariel, Barcelona. Per a la traducció castellana, l'edició de l'any 1990 ja citada a la nota 2.

¹⁵ Per a la biografia de Joanot Martorell tenir present Jesús Villalmazo y Jaime J. Chiner (1992) : *La pluma y la espada. Estudio documental sobre Joanot Martorell y su familia (1373 - 1483)*, València, Ajuntament de València ; J. J. Chiner Gimeno (1993): *EL viure novel·lesc. Biografia de Joanot Martorell*. Alcoi, Marfil ; i Jesús Villalmanzo (1995) : *Joanot martorell. Biografia ilustrada y diplomatario*, València.

l'obra, Martí Joan de Galba, de qui sabem que era català¹⁶, que es va casar l'any 1457 i que atorgà testament el 27 de març de 1490, morint abans que finalitzés la impressió del *Tirant* a València, el 20 de novembre de 1490, data i localitat lògicament també omeses.

Igualment, un títol tan breu com *Tirant lo Blanc* va ser reemplaçat per *Los cinco libros del esforçado e invencible cavallero Tirante el Blanco de Roca Salada, cavallero de la Garrotera, el qual alcançó a ser príncipe y César del Imperio de Grecia*, relacionant-se, d'aquesta manera, al títol del llibre de cavalleries que més èxit va tenir durant el segle XVI: *Los quatro libros del virtuoso cavallero Amadís de Gaula*, i a d'altres del mateix gènere, com podien ser *el Libro del esforçado cavallero don Tristán de Leonís y de sus grandes hechos en armas*, o *el Libro agora nuevamente hallado del noble y muy esforçado cavallero don Florindo, hijo del buen duque Florieso de la Estraña ventura, que con grandes trabajos ganó el Castillo Encantado de las Siete Venturas*¹⁷.

També és significativa l'ampliació del darrer paràgraf del pròleg, com ha indicat Rafael Mérida¹⁸: mentre que a l'original català llegim

E com entre los altres insignes cavallers de gloriosa recordació sia estat aquell valentíssim cavaller Tirant lo Blanc del qual fa especial commemoració lo present llibre, per ço d'aquell, e de les sues grandíssimes virtuts e cavalleries, se fa singular e expressa menció individual, segons reciten les següents històries”

La traducció castellana converteix aquest fragment en

y porque los cavalleros señalados de gloriosa memoria fue uno aquel valentíssimo e invencible cavallero Tirante el Blanco de Roca Salada, de cuyas hazañas y autos varoniles en el presente libro, con la mayor brevedad que ser podrá, serán recontados, para exemplo y doctrina de los que en esta noble letura se querrán exercitar, porque en el presente libro hallarán muchas cosas de orden de cavalleria, y muchos razonamientos por gentil manera dichos, munchas batallas y autos de guerra por sotiles artes y maneras tratadas y vencidas, y muchos autos y razonamientos de amores por lindas y onestas maneras dichos y tratados, según que en el proceso del libro por gentil manera y estilo hallarán escrito.

¹⁶ Renau (1991): “Martí Joan de Galba, vida i llinatge”, *Serra d'Or*, 375, pp. 46 - 48.

¹⁷ Sobre els llibres de cavalleries tenir present Harvey L. Sharrer (1977): *A critical Bibliography of Hispanic Arthurian Material*. I. Research Bibliographies and Checklists. Grant and Cutler, i José Manuel Lucía Megías (1994): “catálogo descriptivo de Libros de Caballerías hispánicos. El ciclo de *Amadís de Gaula* en la Bibliothèque Nationale de France”, *Boletín Bibliográfico de la asociación Hispánica de Literatura Medieval*, fascículo 8, coordinación y edición a cargo de Vicenç Beltran, PPU.

¹⁸ Rafael Mérida (1993, p. 258.)

La intenció de l'autor català d'apropar el seu protagonista a un personatge real i la seva narració a una crònica ha desaparegut. Ja no interessa vincular l'obra a una realitat palpable, ara ha de ser un relat que respongui a una literatura d'entreteniment, i el protagonista ha de representar un model literari que inciti al coratge i a la cortesia. El llibre de cavalleries ha de tenir una clara intencionalitat moral i educativa, i el traductor del *Tirante* ho garanteix en el seu pròleg.

Continuant amb la mateixa línia d'acció, el traductor va haver d'actuar sobre tots aquells aspectes que relacionaven el *Tirant* a una cultura diferent i aliena a la castellana, i que configuraven l'obra d'una manera especial, totalment allunyada de la imatge que l'editor de la versió castellana volia donar. De quins aspectes parlem?. Ja els indicàvem més amunt, es tracta de la utilització que Martorell feia d'obres d'altres autors catalans, d'alguns aspectes discursius de la novel·la i de la ironia de certs episodis. En aquest sentit, l'omissió del primer capítol de la novel·la, assenyalada ja per Martí de Riquer, s'explica pel fet de tractar-se d'un plagi de *l'Orde de cavalleria* de Ramon Llull que el nou públic no reconeixerà, on s'indica una ordenació del llibre en set parts que la traducció no seguirà. En aquest punt es mostra més coherent que l'original català, el qual menciona l'esmentada ordenació però no la segueix, mentre que la traducció és fidel a l'ordre indicat. També podríem interpretar de la mateixa manera el fet que la traducció castellana prescindeixi dels versos del capítol CLXXII de l'original, versos que ens remetent als *Proverbis Rimats* 423 i 424 del trobador català Guillem de Cervera¹⁹, conegut també com Cerverí de Girona (1259 - 1285)²⁰. Vegem els fragments en qüestió:

·) TIRANT LO BLANC, CAP. CLXXII (pp. 590 - 591)

¿E no sabeu vós què dix aquell savi Salomó?: «Tres coses són a mi difícils de conèixer, e la quarta no puc saber: la via de la nau en la mar; la via de l'ocell en l'aire; la via de la serp en la roca, e la via del jove en la sua joventut quina serà.»

E són los versos aquests:

¹⁹ Giuseppe E. Sansone (1980): "Lelio Manfredi traductor dels versos del *Tirant lo Blanch*". *Homenatge a J.M. de Casacuberta*, I, Montserrat, pp. 221 -232. A la p. 223 diu el següent: "recorda justament Riquer, emprant una remarca de Nicolau d'Olwer, que els vuit versos repeteixen els proverbis rimats 423 i 424 de Guillem de Cervera, els quals, en la lliçó de l'edició diplomàtica Llabrés, sonen així:

can en la rocha veras lo pas de la serpent,
de ta muller sabras tot son enteniment.

Hom no sab de l'auçell volan o s pausara:
mes fa del jounçell si bos o mals sera.

L'autor d'aquest article, com Martí de Riquer, afirma que "el traductor espanyol omet del tot el passatge, per evident incapacitat de produir versos mínimament acceptables".

²⁰ Martí de Riquer: *Los trovadores, historia literaria y textos*, III. Editorial Planeta, Barcelona.

Quan en la roca veuràs
lo pas de la serpent,
de la dona sabràs
tot son enteniment.
Hom no sap l'aucell
volant on se posarà,
ni el fat del jovencell
si bo o mal serà.

Per ço dic a vós, Tirant, que deixeu amor e conquistau honor...

·) TIRANTE EL BLANCO, CAP. CLXXII, (p. 524) :

¿No sabéys vos que dixo aquel sabio Salomón : «tres cosas son para mí difíciles de conocer, y la quarta no la puedo saber : la vía de la nao en la mar, y del ave en el ayre y de la culebra en la peña, y la vía del mancebo en la juventud qué tal será.» Por que os ruego, señor Tirante, que dexéys amor y conquistéys onor....

Tant l'original com la seva traducció glossen els versicles 18-20 del capítol 30 dels Proverbis, però mentre que el text català complementa l'explicació amb els versos ja mencionats, la traducció en prescindeix, considerant que el públic castellà reconeixeria el passatge bíblic utilitzat, i, per tant, no calia repetir els mateixos conceptes en uns versos d'un trobador català que els era desconegut.

Centrem-nos ara en els aspectes discursius de l'obra, en aquells parlaments que aturen l'acció i que denoten en l'original català un gust pel detall i per la recreació de la terminologia de les lletres de batalla, correspondència cavalleresca mitjançant la qual hom requeria un combat i acordava els seus detalls²¹. Martorell no només incorpora a la narració autèntiques lletres de batalla (caps. XIII, LXXVII, LXXIX, CL, etc.) fragments que la traducció conserva, sinó que també utilitza en alguns diàlegs entre els cavallers de la novel·la la intenció insultant tan característica d'aquestes pugnes epistolars, on és un lloc comú ressaltar, amb la ironia, la covardia i la traïció de l'adversari, utilitzant molt sovint proverbis i refranys. El traductor no recull aquesta recreació, de manera que el diàleg que a l'original ocupa tot el capítol CCLXXXVII i començament del CCLXXXVIII (*Parlar maliciós que féu lo duc de Pera contra lo duc de Macedònia*) la traducció el redueix a escassament sis línies :

²¹ Antonio Orejudo (1993) : *Cartas de Batalla*. Lecturas Hispánicas y Universales, Barcelona, PPU. i Martí de Riquer (1963) : *Lletres de batalla*, Editorial Barcino, Barcelona, "Nostres Clàssics", 3 vols.

·) TIRANT LO BLANC, CAPS. CCLXXXVII - CCLXXXVIII, (pp. 812-813) :

- Tu, duc de Macedònia, est novell en l'art militar, e molt poc experimentat en armes, car dones senyal a nosaltres d'esdevenidor dan.- E llançant un aspre sospir, ab infinida ira tornà a dir - : Lo teu cos deuria ésser donat a foc e no a sepultura, per la molta infàmia que tens, e és temps d'experimentar si en tu ha lloc neguna virtut, jatsia que aquella en nengun temps no crec l'hages posseïda. Posa la raó davant la voluntat, e tu mateix ple de temor sàviament fuig e torna-te'n, que ab més delit estaràs ab les dones dins la ciutat que no ací, apartant-te dels perills e congioixes que en les armes se solen esdevenir, en les quals tu follament t'est regit. -Lo duc de Macedònia, per no posar en devís tota la gent, que no haguessen a deixar los enemics per contendre ab los amics, volgué comportar e haver paciència per aquella vegada, mas no pogué comportar en fer-li semblant resposta en estil de tals paraules . (Inici cap. CCLXXXVIII) .- En duc de pera, millor vos fóra lo callar que no lo parlar, o haguésseu vós fet lo senyal de la creu, car en aquest camp ja som coneguts vós e jo qui som, e a qui han acostumat de dar les honors de les batalles : a mi, qui só duc de Macedònia, de vencedor, e al duc de Pera d'ésser vençut e en mala estima tengut en les armes que acostuma de fer ; e açò feu estar admirats a tots los qui entenen d'honor. E no vullau creure altri en vostra honor més que a vós mateix, e per ço com vos sentiü mal dret e manteniü poca veritat, e a vós ne seguirà gran càrrec e perpetual infàmia, la qual tot bon cavaller deu esquivar, e ans arriscar e posar a la ventura cent vides, si tantes en tenia, ans que blasme de covardia li pogués ésser imputat. E dona'm de parer que no tinga raó lo cavaller d'honor en donar les espatles com és vençut ; mostra bé que té poca virtut en demanar la mort, així com la demanàs present mi, ans ab ànimo viril als esdevenidors mals contrastar. E vull-vos avisar que si per ventura a mi sobrevisiü, qualsevulla que sia la forma de la mia mort que el meu miserable esperit me lleixarà, ab fúria vos iré a cercar.

En aquestes raons se posaren los altres cavallers e grans senyors, e feren-los callar...

·) TIRANTE EL BLANCO, CAP. CCLXXXVII (pp. 728 - 729) :

El duque de Pera, como era también capitán, movido con mucha envidia, dixo muchas palabras al duque de Macedonia, retratándole de covarde y de temeroso y otras infinitas palabras injuriosas. - Y el duque de Macedonia le respondió según el cantar que el otro le avía dicho, assí que entr'ellos passaron muchas palabras injuriosas y escusadas.

Los otros cavalleros se metieron entr'ellos a los hazer callar...

Tal com ens indica Alberto del Río Nogueras²², únicament coneixem un llibre de cavalleries on els cartells de deseiximent i les declaracions de guerra ocupen bona part del text, ens referim al ja esmentat *Don Florindo*, de Fernando Basurto, escriptor de la primera meitat del segle XVI que va redactar la seva obra el 1530, dividint-la en tres parts de molt desigual extensió. És precisament l'aparició d'aquest formulisme el que converteixen l'obra en quelcom singular.

És en el capítol CCLXXXIII (*Ficció que féu la reprovada Viuda a Tirant*) on trobem les omissions que eliminen aquell gust pel detall que mencionàvem més amunt, així com certs fragments eròtics que ens indiquen que el traductor no es sent del tot còmode davant la sensualitat de la novel·la catalana. Es tracta d'un capítol on es narra l'engany que la Viuda Reposada maquinà per fer creure a Tirant que la princesa Carmesina li era infidel amb l'hortolà de la cort, fent que la donzella Plaerdemavida, vestida com l'hortolà, acariciés la Princesa, a l'hort, mentre que el nostre protagonista contemplava l'escena des d'una cambra propera. Per tal que Tirant pugui veure el que passa a l'hort, la "reprovada Viuda" disposa una sèrie de combinacions de miralls. Observem com la traducció suprimeix la descripció detallista de l'original català amb la qual l'autor vol demostrar que aquesta combinació de miralls no té res de sobrenatural, apropant la novel·la, per tant, a una realitat palpable, impròpia dels llibres de cavalleries :

·) TIRANT LO BLANC, CAP. CCLXXXIII (p. 803) :

La Viuda hagué dos espills grans : l'u posà alt en la finestra, l' altre posà baix en dret de Tirant i en dret de l'altre, e tot ço que es mostrava en lo de dalt, tot resplandia en lo de baix, puix l'una lluna de l'espill estava en dret de l'altra. **E per dar- ne major experiència : un home té una nafra en les espatlles, com la porà veure ? Prenga dos espills e pose l'u en la paret, e l'altre en dret d'aquell espill que vós lo pugau veure ; e la plaga representa lo primer espill, e d'aquell representa en l'altre.** Com la Viuda hagué fet a açò e hagué deixat en la cambra a Tirant ..

·) TIRANTE EL BLANCO, CAP. CCLXXXIII (p. 721) :

Y la Viuda tenía ya proveýdo, que avé puesto un gran espejo alto donde se representase todo lo que en el huerto se hiziese, y puso otra tan grande en lo baxo, donde Tirante pudiese mirar. Y el un espejo estaba

²² Alberto del Río Nogueras,(1988) : "Una trayectoria caballerisca singular : el Don Florindo de Fernando de Basurto" *Journal of Hispanic Philology*, XII, nº 3, pp. 193 - 205.

en derecho del otro, de manera que lo que en el uno se representava reberverava en el otro, y propiamente Tirante lo vía todo como passava. Como la Viuda Reposada tuvo a Tirante dentro en la cámara...

Observem ara aquells fragments que pel seu caràcter marcadament eròtic el traductor omet o resumeix tot el que pot, deixant de banda el seu llenguatge equívoc. Ens referim al ja mencionat capítol CCLXXXIII i al capítol CCLXII on ens assabentem dels amors adúlter de l'Emperadriu i Hipòlit, descoberts per una donzella :

·) TIRANT LO BLANC, CAP. CCLXXXIII (p. 804) :

Com se fon llevada, vestí's una gonella de brocat, e tota descordada, **sens drap de pits**, ab los cabells escampats per les espatles, li dix la Viuda...

·) TIRANTE EL BLANCO, CAP. CCLXXXIII (p. 722) :

Y como fue levantada, vistióse un brial de brocado y, desabrochada, con los cabellos esparzidos, salió de la cámara. E la Viuda le dixo...

·) TIRANT LO BLANC, CAP. CCLXXXIII (p. 805) :

com la veren eixir, la Viuda s'acostà a la donzella, donà-li un drap de cap, e dix-li, per fer lo joc que fos complit de rialles :

- Posa-lo-hi davall les faldes de la princesa.

La donzella, així com la Viuda l'havia assinestrada, com fon davant sa altesa agenollà's en terra e posà-li lo drap davall les faldes : e la ignorància de la Princesa donà lloc a la malícia de la Viuda..

·) TIRANTE EL BLANCO, CAP. CCLXXXIII (p. 723) :

Y dende a poco tiempo salieron, y la Viuda dio a la donzella un paño para que se le pusiesse entre las piernas, y la ignorancia de la Princesa dio lugar a la endiablada malicia de la Viuda...

·) TIRANT LO BLANC, CAP. CCLXII (p. 756) :

Com fon ja gran dia, la donzella Eliseu, que ja s'era acabada de vestir, entrà en la cambra de l'Emperadriu per demanar-li com estava [...] Com

se fon acostada al llit, véu un home al costat de l' Emperadriu qui tenia lo braç estès, e lo cap del galant sobre lo braç, e la boca en la mamella [...] tenia dubte que les altres donzelles no entrassen en la cambra per servir l'Emperadriu, així com havien acostumat. Eliseu entrà on dormien e dix-los : - la senyora vos mana que no ixcau de la cambra **perquè no ha prou contentats los seus ulls del seu delitós dormir en què està...**

·) TIRANTE EL BLANCO, CAP. CCLXII (p. 677) :

hasta que fue muy de dia que la donzella Eliseo se levantó, y como fue vestida entró en la camara de la Emperatriz para demandar cómo se sentía [...] Como se allegó a la cama, vio un hombre al costado de la Emperatriz, que tenia el braço tendido, y la cabeça del galán sobre aquel braço y la boca en la teta [...] y dubdava que las otras donzellas no entrasen en la cámara para servir a la Emperatriz, assí como solían. Eliseo entró en la cámara y díxoles : - La señora os manda que no salgáys de aquí porque no hagáys roýdo, **que en esta noche no ha dormido...**

La traducció també elimina tots els comentaris negatius referents a la reialesa (refleix aquest canvi un cert recel davant el creixent absolutisme reial ?) i aquelles expressions que poden ser interpretades com a herètiques. El text, per tant, es converteix en una narració més severa i diferent del seu original català. Aquestes supressions es donen al capítol CCLXXXVI (*Requesta d'amors que fa la Viuda Reposada a Tirant*), on la maquiavèlica Viuda declara el seu amor a Tirant, posant en evidència la suposada pèssima conducta de Carmesina, i al cap. CCLXII, ja mencionat :

·) TIRANT LO BLANC, CAP. CCLXXXVI (p. 809) :

Ella no és estada lleal a son pare : com serà lleal a son marit ? Ella ha decebuda a sa mare : quant més farà a son enamorat ?. Cert, no diran les dones d'honor que la Viuda Reposada se sia sotmesa sinó a home que sia mereixedor portar corona real. **¿E què poran dir los bons cavallers com sabran un tal cas d'una filla d'emperador ?**. [...]

-Senyora - dix Tirant - feu-me tant de bé que no vullau més turmentar la mia ànima trista, qui desija partir-se del cos, car tot quant m'haveu dit no en puc res comprendre. E no us cal despendre més paraules. **E sé-us ben dir que tan poc poria jo oblidar la majestat sua com poria renegar de la fe...**

·) TIRANTE EL BLANCO, CAP. CCLXXXVI (p. 727) :

... la qual no ha sido leal a su marido y ha engañado a su madre ; pues ¿que haría a su enamorado ? No dirán, ciertamente, las dueñas de honor que la Viuda Reposada se aya sometido sino a hombre merecedor de traer corona real . ¡O ! **¿Qué honra le será quando sepan las gentes que ha cometido un caso tan feo y abominable ? que al fin forçado es que donde lumbre se haze que ha de salir humo** [...] - Senyora - dixo Tirante -, hazedme tanta gracia que no queráys más tormentar mi triste ànima, la qual dessea partirse del cuerpo. Que de todo quanto me avéys dicho no he podido entender nada, y no despendáys más palabras en esto ; porque yo os hago cierta que **tan poco podré olvidar a su majestad como a las aguas que corren azia baxo hazerlas tornar arriba...**

·) TIRANT LO BLANC, CAP. CCLXII (p. 761 - 762) :

- Senyora - dix la donzella - no dubte la majestat vostra de mi que jo pendria pacientment la mort ans que jo parlàs res sens manament vostre del món, car jo veig **la pèrdua de vostra alteza seria tanta que tot martiri en passaria e més cruel que no donaren a negú dels apòstols** [...] - prega a Déu, Hipòlit, que jo et visca, car poca admiració serà que jo no et faça, ans de molts anys, **corona real portar..**

·) TIRANTE EL BLANCO, CAP. CCLXII (pp. 682 - 683) :

Señora - dixo la donzella-, vuestra majestad no dude de mi, que podéys ser cierta que yo tomaré la muerte con mucha paciencia antes que sin vuestra licencia y expreso mandado dixese nada a ninguno, **que yo conozco que la pérdida de vuestra alteza sería tanta que más no podría ser** [...] - Ruego a Dios, Ypólito, que yo te biva, que no será maravilla que antes de muchos años yo te haga **traer corona de oro.**

Per a finalitzar amb aquesta sumària comparació ens centrarem en el capítol XCVIII (*Com Tirant ab sos companyons partiren de l'ermità e tornaren en llur terra*) on Tirant, de tornada a casa seva després de la celebració de les noces del rei d'Anglaterra, coneix, a través d'uns missatgers, la dramàtica situació de l'illa de Rodes, i decideix socórrer-la, emprenent el camí que el durà a l'àmbit mediterrani de la novel·la. El tema central d'aquest capítol és precisament el recitat dels missatgers que demanen auxili, els quals expliquen que un cavaller de l'orde de Sant Joan de Jerusalem va aconseguir salvar l'illa amb l'ajut d'una cortesana de la qual estava enamorat. Som davant d'un episodi caracteritzat per la ironia i per un cert ambient de

tolerància²³, on l'autor juga amb la utilització de paraules amb una clara intencionalitat. Aquest joc de doble significat apareix al Tirant castellà amb menor intensitat, probablement perquè el traductor el considerarà poc apropiat per al nou públic al qual anava adreçada la traducció :

·) TIRANT LO BLANC, CAP. XCVII (p. 297) :

Senyor comanador, ma senyora vos prega que si d'ella jamás esperau haver compliment del que desijau, encara que siam en dies de Passió, que de continent, totes coses lleixades, siam ab ella ; **que ab molta humilitat vos espera e desija-us servir de cosa que jamás vos oblidarà** “ [...] **Cavaller virtuós**, perquè tinc conegut la molta amor que em portau e los treballs que haveu sostenguts per voler obtenir lo que de mi desijau [...] ara, perquè tals treballs en l'amor que em portau sia sens premi, ni em tingau per ingrata, vos vull premiar de dues coses : la primera és **que so contenta de servir-vos de tot lo que a mi sia possible per lo mol merèixer vostre** . [...] **Senyora de molta estima** - dix lo cavaller - molta glòria és per a mi que de tan poca servitud que us he feta obtinga tan gran premi com és d'acceptar-me per servidor [...] **e no plàcia a la virtut divina** que es segueixca un tan gran dan. **E besant-vos les mans vos suplique** que haja de vós **alguna doctrina** perquè veja si en aquest fet algun remei s'hi porà dar...

·) TIRANTE EL BLANCO, CAP. XCVIII (p. 207) :

Señor comendador, mi señora os ruego que, si esperays aver della complimineto de lo que desseáys, aunque sean días de pasión, que luego, dexadas todas las cosas, seaýs con ella, **la qual os espera con mucho deseo y gana de serviros de las cosas que vos más quisiéredes** [...] **Cavallero**, porque tengo conocido el mucho amor que me teneís e los trabajos que avýs passado por alcançar de mi lo que deseáys [...] **os quiero dar lo que aeýs merecido en dos cosas** : la primera es que **soy contenta de serviros con todo lo que a mi fuere possible** [...] **Señora** - dixo el cavallero - en mucha gloria tengo que por tan pocos servicios aya

²³ Per a la interpretació d'aquest episodi tenir present l'estudi D'Hauf I VALLS, Albert G. : "La Dama de Rodas ; tècnica i energia boccacciana en un novellino del Tirant lo Blanc". *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de llengua i literatura*, VIII, Barcelona, PAM, pp. 79 - 118; i Josep Romeu I Figueras (1994) : "Ficció que féu la Viuda a Tirant. Comentaris al capítol 283 de Tirant lo Blanc". *Lectura de textos medievals i renaixentistes*, Biblioteca Sanchis Guarner, 29, PAM, València/Barcelona.

alcançado tan gran galardón que es recibirme por vuestro servidor [...] **¶ no plega a Dios** que tan gran daño se siga. **E suplico a vuestra merced que me dé alguna manera** en que vea si en este fecho se puede poner algún remedio...

La clau irònica del fragment és evident, ja que els apel·latius “virtuos cavaller” i “senyora de molta estima” amaguen una realitat ben diferent : la dama és una prostituta i el seu enamorat un cavaller que trenca amb les normes de l’orde militar al qual pertany. Aquest doble sentit desapareix a la traducció castellana, així com també la utilització de la *fin’amor* amb finalitats paròdiques, i l’humor que es desprèn de tot l’equivoc.

A través d’aquest breu i superficial recorregut per les variacions que presenta el *Tirante el Blanco* respecte de l’original català hem pogut comprovar com la novel·la va arribar a Castella convertida en una obra diferent, destinada a seduir un nou públic interessat en els llibres de cavalleria.

Així, l’edició castellana es presentà davant d’aquest nou públic com un llibre de luxe que acomplia amb totes les característiques formals pròpies del gènere en qüestió, desvinculada de qualsevol informació que la relacionés a una cultura aliena a la castellana ; per això va aparèixer com una obra anònima i original, i es van ometre aquells aspectes que allunyaven el text de la imatge que l’editor volia donar a la seva nova edició : algunes fonts catalanes, aquells aspectes discursius que revelaven un gust pel detall i per la recreació de la terminologia cavalleresca, certs fragments eròtics, alguns comentaris negatius referents a la reialesa o a la religió i aquella fina ironia que jugava amb un llenguatge equivoc, provocant situacions d’humor.

Malgrat totes aquestes modificacions la nova obra va fracassar perquè no va poder superar les exigències del gènere. Tal com ens indica Francisco López Estrada²⁴ :

en estos años de 1508 y 1511 penetran [...] el Amadís y el Tirante, en el mercado editorial español. El público pudo escoger, y las preferencias se fueron claramente por el primero : la invención que se inclinaba por la libre fantasía establecida sobre la tradición caballeresca medieval pudo más que la otra invención más atendida a unos hitos identificables con algunas situaciones reales.

²⁴ Op. Cit., p. 467.